

BOLALARDA O'TISH DAVRI INQIROZLARI

Nug'manova Xurliman Sabitovna

Berdaq nomidagi QDU San'atshunoslik fakulteti Psixologiya

yo'nalishi I-kurs talabasi

Xurliman341@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada bolalarning o'sish mobaynida ularda kuzatiladigan o'zgarishlar va "men" konsepsiyasi rivojlanishi va ularning yuqori bosqichga ko'tarilishida xulq-atvorlari tahlil qilinadi. Bolalarning o'yin xizmati, mehnat xizmatidan ularni ijtimoiy hayotga tayyorlash ishlari haqida ma'lumot keltirilgan.

Annotation: This article analusez the changes observed in children during their growth and the development of the concept of "I" and their behavior as they move to a higher level. Information is provided about the work of preparing children for social life from the play service to the labor service.

Kalit so'zlar: Muloqot, Kommunikatsiya, Kooperatsiya, refleksiya, anotomo, o'quv situatsiyasi, faoliyat, intensiv, aksentuatsiya, senzitiv.

Key words: Dialogue, comunication, cooperation, reflection, anatomy, learning situation, activity, intensive, accentuation, sensitive.

Chaqalolik davri. Odamzod bolasi boshqa jonzodlar bolasiga nisbatan ancha zaif tug'iladi. Unda zarur fiziologik funkciyalarning kechishi uchun zarur bo'lgan shartsiz reflekslari, himoyarefleksi va orientirovka reflekslaridir. Chaqaloqlik davrida bosh miyaning rivojlanishining zarursharti – analizatorlarning aktiv ishlashidir. Agar chaqaloq sensor izolyaciya holatiga tushib qolsa, uning rivojlanishi keskin ravishda orqada qola boshlaydi. 2-3 oylikka borganda bolaga tashqi muhitga va kattalarga nisbatan maxsus emocional harakat paydo bo'ladi. Oyoqi va qo'llari bilan tipirchilayboshlaydi. Bu reaksiya jonlanish kompleksi deb ataladi. Uning paydo bo'lishi chaqaloqlik davri tugaganligini bildiradi.

Go'daklik davri. 2-3 oydan 1 yoshgacha davrni o'z ichiga oladi. Bu yosh davrda etakchi

faoliyat kattalar bilan emocional muloqotdir. Bu muloqot sekin-asta birgalikda faoliyatga aylanib boradi. Muloqot davomida nutqning asoslari rivojlanib boradi. 2 oydan oq bolalarda g'o'ldirash belgilari paydo bo'ladi.

Sekin-asta taqlid asosida bola ona tilining fonemasini o'zlashtira boshlaydi. 1 yoshda bola 30-40 ta so'zni o'zlashtirish kerak. Kattalar bilan muloqot davrida bolaga yurish, predmetlar bilan harakat qilish o'rgatilgandagina bola tarbiyalanadi va psixik taraqqiyot yuz beradi. O.Bryune ma'lumotlariga ko'ra bolalar hayot sharoiti va tarbiya uslubidan qat'iy nazar psixik rivojlanishda bir xil natija ko'rsatadilar. 1 yoshgacha bo'lgan davrda ota-onasidan ajralgan bolalar oiladagi sharoitidan kat'iy nazar psixik rivojlanishdan orqada qolar ekanlar.

1 yoshgacha bo'lgan davrda bola psixik jarayonlar va sifatlarning rivojlanishida katta natijalarga erishadi. Avval boshini tutishni, emaklashni, 6 oyga borib, o'tirishni o'rganadi. 3-4 oylikdayoq predmetlarni ushlay boshlaydi va harakatlarni namoyon qiladi. Bu harakatlar avvaliga tartibsiz bulib, bola ko'p xato qiladi, keyinchalik sekin-asta harakatlar aniqlasha boradi. Go'dak predmetlar bilan oddiy manikulyaciya qilishni o'rganadi. So'ngra bu oddiy harakatlar ichki planga – ko'rish idroki planiga o'ta boshlaydi. Go'daklikning oxiriga kelib bolalarga taqlidchanlik kuchayadi. Ilk bolalik davri. Ilk bolalik davrining oxiriga kelib boshqa faoliyat turlari, masalan, qiyin va produktiv faoliyati (rasm chizish, plastilindan narsa yasash) rivojlana boshlaydi. Bu yosh davri nutqning rivojlanishidagi senzitiv davri hisoblanadi. 1,5 yoshgacha bola 100 tacha, 2 yoshgacha 300 tacha, 3 yoshgacha 1500 so'zni o'zlashtiradi. Tilning grammatik tuzilishini o'zlashtirish bir necha bosqichga bo'linadi.

1. Avtonom nutq davri 1-2 yoshda bo'lib, nutq amorif so'z o'zaklardan iborat.
2. 3 yoshgacha davrda esa ona tilining grammatik tuzilishini o'zlashtira boshlaydi. Ilk bolalik davrida predmetlik faoliyati asosida tafakkur rivojlana boshlaydi.

Tushunishning eng qulay (senzitiv) davri bir yoshdan bir yarim yoshgachadir. Bu davrda bola predmet va jismlarning nomlarini engil o'zlashtirib oladi. Tadqiqotchi E.K.Kaverlanning tajribasida tasdiqlanganidek bolaning predmetlarni tushunishi quyidagi tartibda yuz beradi:

- 1) bola eng avval predmetlarning nomlanishini;
- 2) katta odamlarning va o'yinchoqlarning nomlarini o'zlashtiradi;
- 3) tana a'zolarining nomlarini o'zlashtiradi.

Ilk bolalik davrida bola shaxsi shakllanishi boshlanadi. Bolada "men o'zim" konsepciyasi vujudga keladi. Bu yosh davri 3 yoshlilar krizis davrining yuzaga kelishi bilan tugaydi. Krizisning sababi bolada ma'lum darajada mustaqillikka ehtiyojning paydo bo'lishi, kattalarning esa eski munosabatlar tipini saqlab qolishidir.

Maktabgacha yosh davri. 3 yoshdan 7 yoshgacha organizmning intensiv o'sishi davom etadi. Bosh miya og'irligi 1350g-gacha etadi, ikkinchi signal sistemasi rivojlanadi. Bolaning ijtimoiy situaciyasi o'zgaradi. O'yin faoliyati etakchi faoliyat turidir. Rolli o'yinlar jarayonida ular katta odamlarning barcha vazifa va ishlarini amalda bevosita bajaradilar. Rolli o'yinlarni vujudga keltiruvchi eng zarur omillardan biri, bolada o'z xatti-harakatlarini kattalar xatti-harakati bilan solishtirish, undan nusxa olish tuyg'usining mavjudligidir. Bolalarning o'yin faoliyati D.B.el'konun, A.S.Slavina, A.P.Usova va boshqa psixologlar o'rganishgan. O'yin faoliyati ixtiyoriy diqqat va xotiraning, tafakkurning rivojlanishini belgilab beradi. Bola predmet va harakatlarni birlashtirishni o'rganadi. Bolaning hayoli ham faqat qiyin faoliyatdagina rivojlana boshlaydi. 3 yoshdan 7 yoshgacha barcha bilish jarayonlari o'sadi, sezgirlik kuchayadi, bola sensor etalonlarni o'zlashtiradi, xotiraning hajmi o'sadi. Ilk bolalik davrida ko'rgazmali harakatli tafakkur va sekin-asta mantiqiy tafakkur shakllari etakchi rol o'ynay boshlaydi. Bolaning tafakkuri tarli faoliyatlarda, xususan, o'yin faoliyatida rivojlanadi. Predmetlarni ularning simvollar bilan almashtirish yuz beradi. Bilish jarayonlari va o'yin faoliyati bola nutqini rivojlantiradi. Bolaning nutqi situativ xarakterga ega, maktabgacha yosh davrining oxiriga kelib esa u o'z ona tilini, grammatik tuzilishini yaxshi o'zlashtiradi, ichki nutq paydo bo'ladi, nutq alohida faoliyat tarzida shakllanadi. Xarakter akcentuaciyasi – K.Leongard tomonidan

kiritilgan tushuncha bo'lib, xarakter ba'zi sifatlarning yorqin ifodalanganligining namunasidir. Xarakter akcentuaciyasini bilish o'smirlarga individual yondashish, kasbga yo'naltirish kabilarda zarurdir. O'z-o'zini baholash – shaxsning o'zini boshqalar bilan taqqoslash va refleksiya natijasida o'z-o'zini baholash murakkab va o'zgaruvchan bo'lib, shaxs strukturasida katta o'rin tutadi.

Anatomo – fiziologik xususiyatlari. Butun endokrin sistemasining, xususan gipofizning aktivlashishi tufayli o'smir organizmida sifat jihatdan o'zgarishlar yuz beradi. Bu holat qizlarda 11-13, o'g'illarda 13-15 yoshda bo'lib, ikkilamchi jinsiy belgilar paydo bo'ladi, o'smirning tashqi ko'rinishi o'zgaradi. Muskullar massasi va muskul kuchi o'sadi, bu holat jinsiy etilish davrining oxiriga borib tezlashadi. Ichki organlar, xususan yurak o'sadi. Ba'zan yurak qon-tomir sistemasida patologik o'zgarishlar yuz beradi. O'tish davrining inqirozi haqida nazariy qarashlar. Biogenetik yo'nalish vakllari S.Xall va Z.Freyd bu inqiroz biologik shartlanganligi tufayli muqarrardir deb hisoblasalar, amerikalik antropologlar M.Mid va R.Benedikt o'smirlik inqirozi ijtimoiy munosabatlarning natijasidir deb isbotlaydilar. R.Benedikt bolalikdan kattalikka o'tishning 2 usulini ko'rsatadi. K.Levin (AQSh) fikricha jamiyat kattalar va bolalar guruhlariga bo'linadi. O'smir esa oraliq guruhni tashkil etadi.

O'smirlardagi asosiy psixologik o'zgarish. O'smir o'zini asta-sekin katta odam deb his qila boshlaydi, lekin ko'p odat va xususiyatlari bolalarcha bo'lib qoladi. Bu hissiyot kattalik hissi deb ataladi va o'smirlikdagi asosiy psixologik yangilikdir. Bu his o'smirda o'ziga, atrof muhitga, odamlarga nisbatan yangi hissiy poziciyani yuzaga keltiradi. U bolalar xulq-atvorini kattalar xulqi va qadriyatlariga qayta orientaciya qila boshlaydi. O'smir o'z huquqlari doirasini kengaytiradi, kattalarniesa cheklashni xohlaydi. Kattalar va o'smirlar orasidagi zididiatlarning sababi – kattalarda ularga nisbatan bolalarcha munosabatning saqlanib qolishidir. O'smirning mustaqillik darajasi haqidagi tasavvurlar kattalar va o'smirlarda turlicha. Kattalar bu yoshda o'smirlarga o'z yonidan joy berishni o'rganishlari lozim. Shu sababli o'smirning tengqurlari bilan munosabati yangi specifik funkciyani bajara boshlaydi, ya'ni bu munosabatlarda o'smir amalda kattalar axloq normalarini o'zlashtira

boshlaydi. O'smirlar uchun tengdoshlari bilan ijtimoiy muloqot etakchi faoliyat bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. I. Saparova, Z. Maturazova, Sh. Allanazarova, M. Kurbaniyazov Uluwma psixologiya "Shafolat nur fayz" Toshkent-2020. 164b
2. N.S. Safaev, N.A. Mirashirova, N.G. Odilova, Sh.D. Turabekova, Sh.K. Karimova Umumiy psixologiya -Toshkent 2020
3. Ya.M. Fayziev, E.X. Eshboev "Abu Ali ibn Sino " Toshkent-2003 143b
4. A.K. Shamshetova, R.N. Melibayeva, X.E. Usmonova, I.O. Xaydarov. Umumiy psixologiya "Barkamol fayz media". Toshkent-2018 272b
5. Fazliddin Xaydarov, Nargiza Xalilova. Umumiy psixologiya. "Innovatsiya ziyo" Toshkent-2019